

СКЪПОЦЕННАТА ТЕМА НА ФИЛОСОФИЯТА – ЩАСТИЕТО И АЛЕН

ЛИДИЯ ДЕНКОВА

Нов български университет, София

ldenkova@nbu.bg

THE PRECIOUS THEME OF PHILOSOPHY – ALAIN ON HAPPINESS

LIDIA DENKOVA

New Bulgarian University, Sofia

Abstract

The analysis of along with the commentaries on Alain' *On Happiness* focus the attention on his central idea that happiness itself is a *virtue*, but in the etymological sense of "virtus", which means power. Happiness is a capacity according to Alain, whose understanding became a specific self-obligation for optimistic agency resulting in constantly improvable ethics as the art of living. Influenced by Descartes, Spinoza, Kant and Comte, Alain, in fact, revives the most pivotal topics of the Ancient Ethical Theory concerning the "purpose of all purposes", free will, rational activity, sagacity, and in brief, the highly valuable eudaimonism. Alain's Ethics of happiness is a matter of style, just as for Paul Valéry every philosophy is a question of style. Today, we continue questioning all actualizations of our own happiness.

Keywords: (will of) happiness, Ancient Ethical Theory, eudaimonism, inner activity, value.

„Повика ли ме някой?“

Карел Чапек, Критика на думите

*„Самото щастие е добродетел, както ни казва хубавата дума vertu,
понеже означава мощ“.*

Ален, Разговори за щастие

Има книги, които човек спокойно може да зачете или дори да прелиства в час от деня, докато пие кафе на терасата. Може и да вземе на път. Такива са *Propos sur le bonheur*, *Разговорите за щастие* на френския философ Ален (1868-1951), все още

немного познат на българския читател, който вероятно би бил заинтригуван още от първите страници. Защото нещо отдавна написано ще му говори лично, тук и сега, като събеседник на отсрещния стол, който с ведра усмивка пита: „Как сте? Искате ли да се разговорим?”

Всъщност, какво значи *отдавна*? Много интересно пише за тази дума Карел Чапек в своята „Критика на думите. Петдесет и две неделни проповеди”. „Отдавна преодоляно”, пише той, може да се завърне утре като напредък и последна новост. „Отдавна” носи многообещаващата свежест на нещо, което принадлежи не на утрешния, а на по-следващия ден; на нещо, което е по-младо от самата младост, което е самата възможност за младост. Човечеството не се връща обратно, развитието не върви в кръг. Но отдавнашните човешки неща се връщат, искат да се обновят, горещо желаят да съществуват още веднъж и още по-пълно. Тогава „отдавна” в търпеливото си очакване казва: „Може би отново приближава моето време? Повика ли ме някой?” (Чапек, 2011: 119-120).

Тук повикваме *Разговорите за щастието*, за да открием възможния отзвук от критиките и интерпретациите на тази важна тема, в чийто фокус етиката събира философия, психология, но също абстракции и житейски практики, с една дума, всичко, отнасящо се до „целта на целите“ в живота. *Разговорите* са написани и издадени за пръв път през трийсетте години на миналия век (1925-а, с разширено издание през 1928 г.), когато учителят по философия Емил Огюст Шартие събира записките си от проведения курс по темата щастие, морал и интелигентност през учебната 1922-1923 година. Самият той участва в Първата световна война и е демобилизиран през 1917 г., като задълго изпитва негодите на болестта и става свидетел на цялото нещастие от Втората световна война. През цялото това време сякаш предпочита работата си като журналист – журналистиката телеграфно бързо реагира на всички събития и държи жива връзка със „злобата на деня”. Като повечето френски философи пише есета и е добър писател. Използва много псевдоними, но в крайна сметка става известен с псевдонима, с който подписва философските си трудове – Ален. За предпочитанията му говорят дори само заглавията: „Начала на философията” (1916), „Теория на познанието на стоиците” (1891), „Спиноза” (1900), „Система на изящните изкуства” (1920), „Чувства, страсти и знаци” (1926), „Разговори за литературата” (1934), „Разговори за политиката” (1934), „Разговори

за икономиката” (1935), „Разговори за религията” (1938), „Идеи, въведение във философията” (1945), „Разговори за философията” (посмъртно, 1961). Правят впечатление три неща. Първо, самият Ален извиква “началата” на философията в лицето на базисни за него извори, като Платон, Аристотел, стоиците, Декарт, Спиноза, Кант, Огюст Конт, Ницше, без обаче да пренебрегва школата на своя пръв учител по философия Жюл Ланьо. Второ, в едни доста неестетични, грозни, бихме казали, времена поддържа вниманието към красотата на литературата и изящните изкуства. Трето, което е може би най-интересно, пише доста „*Разговори*” (*Propos*) по важните, едри теми не само на своето, но на всяко време – философия, политика, икономика, религия. Всъщност, Ален определя особеностите на жанра *Разговор*, далечно и донякъде осъвременено развитие на стария за философията жанр *диатриба*, което личи от топлото му отношение към Епиктет [1]. Разбира се, той има и ясно проследима основна позиция във философията и тя е просветлен рационализъм, също в духа на Просвещението, посветен на *усъвършенстването в търсенето* на щастие. Просветленият рационализъм и ведрото настроение са необходими според Ален, защото философията е „най-напред разположение на душата”. Също като Уилям Джеймс той би могъл да твърди уверено, че доброто настроение е философското състояние на ума. Но душата така или иначе изразява разположението на тялото, а после кара и тялото да говори на специфичния, телесен език.

При всяко положение за Ален душата не говори откъснато, метафизично. Рационализмът на Ален е задължен повече на Декарт, от когото той се интересува именно заради връзката на душата и тялото в известния трактат „За страстите на душата”. Ален се възхищава и от своя съвременник Пол Валери заради виртуозното съчетаване на философия и литература, за това, че „философията е въпрос на стил”, но едва ли би могъл да каже като Валери: „Мисля като рационалист, чувствам като мистик”[2]. Мистицизмът остава за Ален външен интерес и съвсем не е вътрешно изживяване или поетичен изблик. Разговорите (ако не са насаме с Бога) винаги изискват разумното общуване с другия, един универсален събеседник при всеки индивидуален опит за изразяване. Затова може да се предполага, че *Разговорите за щастията* също са били написани така: като вътрешно разговаряне със себе си – каквото е класическото определение на мисленето (*dianoia*) – и като напълно възпроизводим разговор с другия в реални условия – например

в кафене на терасата или където и да е другаде. Във всеки случай Ален често води разговорите, употребявайки “ние”, което несъмнено създава усещане за близост, за съпричастност и най-вече за споделимостта на един универсален човешки опит в щастието или нещастieto. А ако сме под впечатлението от прочита на *Фрагментите на любовния дискурс* на другия, много известен френски мислител Ролан Барт, дори бихме могли да кажем, че Ален „бъбри” подобно на влюбения от *Фрагментите*. Само че е обсебен от темата за щастието или по-скоро от загрижеността да ни накара да възприемем щастието като дълг, да се закълнем да бъдем щастливи почти в смисъла на Кантовия категоричен императив, като по-слабо се интересува от любовната страст и по-общо от страстите, доколкото по старото наблюдение на философите-стоици тъкмо страстите най-често ни правят нещастни. Ален, казват, просто се доверява на “мъдростта на тялото”, философията му издава по френски маниер вкуса към съществуването, *радостта от живота*, почти непреводимата *joie de vivre*.

Доста философи предполагат, че точно този вкус към съществуването се е позагубил. Древните са се губели в потопяването си във външния свят, съвременният човек се самопотопява в себе си и сякаш от разминаването и в двата случая се губи най-ценното, „жизнерадостта”, както разбира това най-ценно Ортега и Гасет. А е вярно, че най-ценното винаги е изложено на най-голяма опасност и колкото една идея е по-сложна и висша, толкова е по-крехка и изложена на опасност – вегетативните и сетивните функции са винаги по-силни от интелектуалните, както гладът за ядене и жаждата за пиене са психологически по-силни и с повече обща психологическа енергия, отколкото примерно гладът и жаждата за справедливост. Човекът е разумен, но само от време на време и същото може да се каже за нравствеността и естетическия вкус. Висшето, заключава Ортега и Гасет, е по-непродуктивно и с по-малка власт от нисшето и трябва да чака нисшето да му отстъпи място и да му даде от своята сила. Идеята не може да се изправя открито срещу инстинктите, затова трябва постепенно да ги опитомява и очарова, както Орфей със своята лира укротява дивите зверове (Ортега и Гасет, 2013: 132-133) [3].

Явно още преди почти век философите са отбелязали опасността щастието да се търси и никога да не се намира в преходните нужди и всекидневните капризи на индивида. Затова си дават труд да „викат” отдавнашната философия да се върне и по нов,

пълнокръвен начин да разположи щастието не само в мига и физиологичните функции, но да го изтегли, както Аристотел, като дейност през целия живот, като постоянна *нагласа за действие* в един, така да се каже, хармоничен съюз на висшето и нисшето, на разума и сетивата, в който никой не взема дотам властта, че да се стига до поробване. Ясно е, че всяко робство е свързано с нещастие, всяко щастие изисква свобода и свободно, сиреч разумно полагане на цел за осъществяване. Тази мисъл Ален излага толкова често, че понякога бива обвиняван в излишни повторения, в опит чрез повтарянето да си самовнуши нещо, в което сам не е достатъчно убеден. Във всеки случай можем с приближение образно да си представим щастието за Ален като строго задължителната начална позиция, която заема бегачът, за да стигне успешно до финала, целта. Човек буквално *прави* своето щастие. Щастието на правенето е винаги субстанциално е едно силно твърдение в разговора „Творения“. Без такава стартова нагласа съвременният човек се лута на принципа каквото дойде и както се случи, оставяйки щастието изцяло на външните обстоятелства, обръщайки го в чист и, разбира се, незаслужен с никакво усилие „късмет“. Всъщност, такива са били двете различни разбирания за щастието още в античността: добрата sluка, добрият дял, който се пада на човека по волята на случая, *eutuhia*, и онова щастие, което човек постига сам с най-висшия свой разум - *eudaimonia*. Първото е постоянно свързано с удоволствието и не се различава от него, нямайки насищане. В момента, когато нещо хубаво се случва и човек му се насища, то омръзва и започва чакане и преследване на нещо друго. Второто, философският евдемонизъм няма много общо с удоволствието. Постигането на щастие е трудна работа и затова Ален в Разговора, озаглавен *Херкулес*, също твърди, че щастието може да бъде свързано с много мъка по преодоляване на препятствия, „защото всичко е против нас“. Не че той отхвърля удоволствието, както не го отхвърля и Платон в своя много известен диалог *Филеб*. Защото никой не предпочита живот, изпълнен с мъка и болка, дори да обещава някакво щастие след време. Между щастието, удоволствието и радостта – три различни модуса според Спиноза – сякаш се постига компромис в Аристотелов дух. Щастието е дългосрочна цел и зависи от собственото действие на човека, но затова са необходими сносни външни условия, оптимална доза късмет; и щом щастието е едновременно както ежедневна, така и метафизична грижа, то удоволствията трябва да са всеки ден налице като знаци на съвършенството – човек изпитва радост от

тези знаци, знамения, и продължава да упорства в своето действие. Така човекът, казва по по-прост начин Ален, се упражнява и закалява в щастие както прави сутрешната си гимнастика или както тренира атлетът. Нито сутрешната гимнастика, нито тренировките са толкова тежки грижи и непоносими мъки, така че „упражнението по щастие” само ни прави по-силни и – което е по-важно – създава у нас втората природа, навика да искаме да бъдем щастливи, а не да се опиваме от някаква съмнителна сладост на меланхолия, депресия или нещастие. Ален всъщност описва *етоса* на щастиято, където трайната нагласа (изконно Аристотеловото понятие *hexis*) отключва всяко разбиране за истината на човешкото битие.

Разговори за щастиято не подминава и парадоксите, на които философите неминуемо се натъкват, ако, по думите на Пиндар [4], преследват живота като „сън на сянка“ и го подчиняват на съдбата (*fatum*). Но парадоксите са повече повърхностен повод да се интерпретира Ален, който има специално отношение към всякакъв тип суеверия, опасения за бъдещето, прорицатели, предсказания, изобщо към онова, в което той вижда манипулация, лошо вцепенение и „мъки на ума”. Независимо какво се твърди за щастиято, което само по себе си е позитивно интелектуално действие, най-напред е необходимо пълно освобождаване от страха, от чувството за предрешено и съдбоносно, от всичко, свиващо способността на човека да мисли самостоятелно и да строи живота си. Ален не проявява любопитство към гадатели и гледачи на ръка: пише, че просто би ги избягвал. Примерите, които привежда, са за хора, пострадали от прекомерното си лековерие в разни Касандри, защото „фаталността е главата на Медуза” и примирението е само „извинение на слабите”. От деветдесет и три фрагмента на *Разговорите* поне пет обясняват по-надълго защо „истинският човек” трябва да се отърси от „злочастните идеи” и внушения и сам да прави бъдещето: VII „Опасението е болест”, IX „Мъките на ума”, XXII „Фаталността”, XXIII „Пророческата душа”, XXV „Предсказания”. В „Предсказания” той завършва с едно силно твърдение, а именно, че „всичко важно, което се случва на независимо кого, е било непредвидено и непредвидимо”. Значи, ако в общи линии се съгласим с него колко вредни са суеверията, разговорът вече може да се задълбочи към *важното*. А какво по-важно и ценно от щастиято?

Щастиято е най-ценното и логично се превръща в скъпоценна тема за философията, която го определя като „цел на целите”. Важен за Ален обаче остава един

труден, но вътрешно продуктивен парадокс: макар и непредвидимо, щастието не остава *неопределимо*. Щастието е предизвикателство пред „самонарастващия логос на душата”, както би се изразил Хераклит. Предизвикателство в смисъл на изразимостта на едно *особено знание*. Затова именно философията се осмелява да говори за щастието, и то различно от психологията например, доколкото се интересува от същността и динамиката на човешкото битие, от това, как човекът става човек, *бидейки* щастлив. Познаваме *или* чувстваме щастието, или пък чувстваме *и* познаваме? Продължават ли ум и тяло да бъдат разделени и да кръжат в успоредни, непресичащи се вселени, или се задават и усилват взаимно вътре в цялото човек? Ако само чувстваме, можем да се наслаждаваме и мълчим. Ако пък познаваме – говорим, пишем, творим текст. А езикът, предаващ знанието за щастието, не би могъл да е езикът, фиксиращ всяко друго знание. Както по-късно предполага Ролан Барт (Барт, 2012: 90), „парадигмата”, отделяща изследователите от писателите, есеистите, не е абсолютна и се проявява навсякъде, където има „знание и сладост”. Тоест „по отношение на знанието, за да станат нещата това, което са и което са били, е нужна една съставка – солта на думите. Именно вкусът на думите прави знанието проникновено и плодотворно”. Ако добавим наблюдението на Хосе Ортега и Гасет, че вкусът на думите, знанието и сладостта са присъщи за литературната форма на философията, която запазва способността на литературата да изобразява *реалността* в метафори и образи, ще добием представа за жанра и възможностите на *Разговорите за щастието*, където солта се осигурява от възприетите философски теории (Декарт в особена степен), а приемливият вкус се дължи изцяло на литературния опит, на френската традиция в опита – *есе*. Сякаш „самонарастващият логос” на Хераклит започва да се вижда и чува като отмерените „крачки на душата” при Монтен. Разсъжденията се оразмеряват картинно, схващаме ги, също както схващаме движението на човек, когото виждаме да върви или подскача от тема на тема, от аргумент на аргумент, от пример на пример. Умът получава тяло, очи, ръце и крака и подрежда мислите. Логосът е ред. И ако тази гледка ни доставя удоволствие, то както иска Ален след Аристотел, постигаме висшето удоволствие на *разбирането* – а то от всички видове удоволствия е най-близо до интелектуално разбираното щастие. Така в биографиите на Ален доста точно се определя предложената от него философия като „физиология на ума”[5]: идеите идват не от другаде, а от самата реалност, няма никаква метафизична

празнота „сама за себе си”, откъсната от жизненото усещане. „Просто в откъслечното си възприятие съществуването ни позволява да запълним празнотите..., да минем от телата към метафорите, да изведем от нашите сетивни жестове, от накъсания опит на света бавния генезис на идеите, навързани като танцови стъпки. При Ален човешкото тяло се метаморфозира и дава импулси... философията се заема да мисли образите по-скоро като схематизирани и стилизирани картини, отколкото като знаци”. Идеята винаги се надстройва в единствената действителност, която имаме. И в идеята, и в мечтата нямаме друга, различна действителност (Мартен, 2006: 24-25).

В такъв смисъл Ален приема и собствената си задача да *говори* за щастието в сегашно време - ясно, картинно, сочно, кратко. Но целите и езикът на *Разговорите* отговарят по-дълбоко на това, което Хосе Ортега и Гасет забелязва в своите лекции *Що е философия* и *Мисията на университета*. Днес, едро обобщава Ортега и Гасет само няколко години след излизането на *Разговорите* през 1928 г., животът не може да чака науките да го обяснят. Животът е *спешен*, тук и сега, без възможно бавене или отлагане, сякаш изстрелян от упор. И културата, идеите, философията в този случай също не могат да чакат, защото преминаваме през епоха на ужасна безкултурност, а средният човек е много слаб, за да се изправи пред истинския свят без „навика на фалшификациите”, привидностите и хитруванията. Така че, за да вникнем в „съвременния начин на мислене”, а и в съвременния начин на живот, повече от всякога имаме нужда от философия. Но не от каква да е философия, а от такава, която е „огромен стремеж към прозрачност и решителен копнеж по светлината”. Философия, чиято главна цел е да извади на повърхността, да разкрие, да разбули тайното или прикритото. Такава философия би искала да бъде „произнесена тайна” (Ортега и Гасет, 2016: 66-70). Ален и Ортега и Гасет сякаш говорят в един глас. Ален не се бои да произнася „тайните на щастието” на висок глас. На едно едно място повтаря, че за да иска да бъде щастлив, човек трябва има кураж. За испанския философ обаче всеки човек действа, когато открива най-добрия смисъл, „защото всеки живот – иска или не – се нуждае от оправдание в собствените си очи. Оправданието пред самия себе си е основна съставна част на нашия живот”. Оправдаваме се, за да не оставаме под нивото на нашето време (същото бихме казали и днес, в двайсетте години на двадесет и първи век). Въпросът е само дали щастието и оправданието са съвместими?

Ален по-скоро иска да сведе до минимум условията за оправдание, въвеждайки свое ключово понятие – *воля за щастие*. Волята за щастие буквално отключва всички теми и ги оправдава. Несъмнено това понятие е отглас от Ницшеанската воля за мощ, макар да е редуцирано и донякъде да остава на повърхността на една *всекидневна етика* на поведението и една от самия него наречена „хигиена на ума”. Но задължително остава „решителен копнеж към светлината”, към философското изискване за разкриване – на *самия себе си*. Защото само онзи, който е познал себе си, е самодостатъчен по античното правило на Сократ и Платон – това е дълбоко и „добро за всички” пророчество. Автономният философ обаче – достатъчен е примерът на Сократ – не винаги е щастлив. Друг е въпросът дали у автономния философ волята за щастие има такава сила, каквато стремежът към познание? Всъщност цялото усилие на Ален в *Разговорите* може да се сведе до превода на това изискване: автономен е щастливият човек и само щастливият човек – или онзи, който се задължава да бъде такъв – може да действа. Защото в щастието, мечтата, идеята човек открива какъв *може* или при дадени обстоятелства *би могъл* да бъде – отново въпрос на можење, мощ, *dynamis* при Аристотел. Волята за щастие е несъмнено обвързана с второто ключово понятие при Ален, за което е отново задължен на Аристотел – понятието *действие*. Казано по всекидневному, дали наистина „да искаш значи да можеш”? Дълбоко погледнато (особено в *Разговор XLVII*, посветен на Аристотел), първото определение на щастието е това: човек е щастлив, когато действа сам, когато от него зависи правенето, и нещастен, когато е принуден да търпи нечие или някакво външно въздействие или принуда. За Ален това е изходна точка. За редица други философии на щастието изходната точка е друга, обвързването на щастието или нещастието с болката и удоволствието.

Ален всъщност прави нещо просто и същевременно виртуозно: актуализира ценни исторически прозрения спрямо всекидневния опит на всеки човек. Например опита да се разхожда в градина или да се наслаждава на слънчев ден, дори на чистата свежест при проливен дъжд. Ако, казва той, в разговор *LXIII Под дъжда*, навън вали и човек се вкисне, това няма да спре нито облаците, нито капките, нито вятъра. По-добре да си каже „Какъв приятен дъждец!”, и това тутакси ще го стопли. Ако освен това по същия начин започне да възприема и хората, с усмивка, значи най-доброто от учението на Марк Аврелий е оживяло неусетно, *етиката* се е превърнала в *изкуство на живота*,

и след Епиктет и стоиците ще може да повтори: „Коемо мога, само него правя”. А ние можем, настоява Ален, да се заредим с „неизлечим оптимизъм” по простата причина, че ако не го направим, веднага най-черният песимизъм става реалност, доколкото реалността е изпълнена със злини.

Означава ли това, както нерядко са упреждали Ален, че иска невъзможното, че преувеличава с теорията си за дълга към щастие, че надценява силите на човека да е в постоянна жизнерадост и така го въвежда във възторжена заблуда? Вероятно отговорът се крие в подредбата на *Разговорите*: „Оптимизъм” следва след „Познай себе си”. Оптимизмът е всъщност опитът на реалността да стане по-добра, но по един определен начин – чрез *избора*. Човек избира по-доброто, избира да подобрява. Преди всички малки избори, които, искаме или не искаме, правим всеки ден, съществува един голям *пред-избор*, който стоиците наричат *proairesis*. От този пред-избор зависят всички останали избори, а такъв пред-избор е дали изобщо да познаем себе си, истината за себе си. Философията съществува, защото е направила пред-избора да познава винаги, навсякъде и при всякакви обстоятелства истината, да повдига булото и да разобличава всички привидности. Философията, която се отказва или заобикаля това, само претендира да е философия. При думата „Истина” Чапек забелязва, че истината има някак лоша репутация в живота – говори се за „благородна лъжа” и „жестока истина”, а никога не се казва „жестока лъжа” и „благородна истина”. Хубаво е, пише той, че истината се определя от действителността, но още по-хубаво ще бъде, ако действителността се определя от истината. „Най-добри са тези истини, от които действителността може да стане по-добра” (Чапек, 2011: 81-82). Тези истини изискват от нас талант, защото не ги намираме наготово, смята Ален: щастieto е способност, затова трябва да овладяваме “изкуството да бъдем щастливи”.

Щастливи сме, когато избираме свободно, човекът *е своят избор* и има ресурс единствено в собствената си воля. И в това Ален не е много далеч нито от древните, нито от по-младия си съвременник, екзистенциалиста Албер Камю, за когото няма по-красива гледка от разбунтувания човек, от човека-Сизиф, който *решава* да се чувства щастлив във възможно най-нешащната ситуация на обезнадежденото човешко битие. Но дългът към щастие не е личният спасителен пояс на Ален – това е дълг и към зрелостта на другите, за да не останат като деца и цял живот да се цупят. Но според мен скъпоценното

откритие на Ален е чисто *естетическо*. В *Разговор XXXI* „На голямата поляна” той припомня десета книга на *Държавата* на Платон и разказа на героя Ер за това как душите в отвъдното, пили от реката на забравата, избират следващия си живот. Такива непрестанни малки избори всъщност правим всеки ден и затова Платон е много по-близо до нас, отколкото си мислим. И какво избираме? Всеки ден все същите тиранични желания, ако не познаем себе си, ако не погледнем отвъд, по-далеч, към началата, извор на истинската ни свобода – както го прави Одисей, избирайки от никого непожелания живот на обикновен човек. Да, „щастieto е прекрасна гледка”, заключава Ален, стига да имаме способността да *погледнем надалеч* (*Разговор LI* „Погледни надалеч”). Човекът, гледащ твърде близо, си прави затвор и страда. „Затова мисълта трябва да пътува и съзерцава, ако искаме тялото да е добре... А истинското знание никога не се дължи на нещо малко съвсем близо до очите ти; защото знанието означава да разбереш как и най-малкото нещо е свързано с цялото... Гледай надалеч”.

Когато стига до това пожелание на Ален, до *етиката* като овладимо изкуство на *своя* живот, читателят, независимо дали е на терасата на кафене или някъде другаде, може да се обърне и да попита: „Повика ли ме някой?”

БЕЛЕЖКИ

[1] Издание на български език: Епиктет (2015). *Диатриби*. С., НБУ. Превод от старогръцки език, увод, коментари Богдан Богданов.

[2] Връзките между Ален и Пол Валери могат да се проследят най-вече относно естетическия дискурс. Вж. например „Реч за естетиката и други есета”, сборника „Човекът и раковината“ (1988) и др. Самото творчество на Пол Валери е по-широко представено на български език.

[3] Темата е развита в *Лекция VI*. Вярване и теория; жизнерадост – Интуитивната очевидност – даденостите на философския проблем.

[4] Пиндар в Осма питийска ода: „Що е човека? И какво не е?/ Човек е сън на сянка“... В: *Старогръцка лирика* (2001). С., Летера. Превод от старогръцки Б. Георгиев.

[5] Подробни биографии и изследвания са събрани от „Института Ален“: <http://alain.institut.free.fr/index.html>. Интересни наблюдения върху „физиологията на ума“ предлага другият известен френски философ Андре Конт-Спонвил в доклада си „Съществуването и умът според Ален“ („L’existence et l’esprit selon Alain”), произнесен в Екол Нормал пред Генералната асамблея на Асоциацията „Приятел на Ален“ през 1993 г.

ЛИТЕРАТУРА

Alain (1928). *Propos sur le bonheur*. Paris, Editions Gallimard.

Барт, Р. (2012). Встъпителна лекция по литературна семиология в Колеж до Франс, 7 януари 1977 г. - В: Ролан Барт. *Удоволствието от текста*. С., НБУ.

Мартен, Жан-Кле (2006). *100 думи за 100 философи. От Хераклит до Дерида*. С., Рива.

Ортега и Гасет, Х. (2013). *Що е философия*. С., НБУ. Университетска философска поредица „Какво значи това?“

Ортега и Гасет, Х. (2016). *Мисията на университета и други есета на тема образование и педагогика*. С., НБУ.

Чапек, К. (2011). *Критика на думите*. С., НБУ. Университетска философска поредица „Какво значи това?“.